

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 4
APRIL

1993

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
125 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Historisk Samfund
for Sønderjylland,
Sekretariat,
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

Kontortid, ti.-to. kl. 9-13.

Redaktion:
Inge Adriansen,
Museet på
Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Carsten Porskrog
Rasmussen
Institut for Grænseregions-
forskning, Aabenraa

Henrik Fangel (ansv.)
Institut for sønderjysk
lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: P. E. Offset & Reklame A/S,
Varde

I dette nummer:

- Borgmestervalget i Tønder i 1933 - nyt lys
over begivenhederne* 116
Trods dansk flertal i byrådet fik Tønder i 1933 igen en tysk-
sindet borgmester. Ingolf Haase, Tønder, kaster nyt lys over,
hvordan det gik til.
- Laurids Skaus slægt i Sommersted* 106
H. P. Hybschmann, Nustrup, fremlægger den korrekte slægts-
sammenhæng for Laurids Skaus aner og for ejerne af hans
fødegård i Sommersted.
- Møllen ved Sønderport i Aabenraa.
Historien bag billedet* 113
Et billede fra en fotograf, der virkede i Aabenraa fra 1908, har
vist sig at være optaget 20-30 år tidligere. Henrik Fangel,
Aabenraa, fortæller, hvordan det hænger sammen.
- Smøl Vold på Broagerland - et besøg værd* 114
Inge Adriansen, Sønderborg, tager læseren med til Smøl
Vold nord for Broager og fortæller om stedets historie.
- E og æ - en strid om det bestemte kendeord* 116
Hvordan skal man skrive på dialekt? Jens K. Lampe og Mag-
da Nyberg argumenterer for bestemte skrivemåder, og et par
eksempler på sønderjyske digte - af Nicolaj Andersen fra
1898 og af Nis Branderup fra vor tid - illustrerer, hvor forskel-
ligt det kan gøres.
- Et storværk om os selv -
Dansk Identitetshistorie afsluttet* 120
Erik Lindsø, Danebod højskole, omtaler de sidste to bind af
Dansk Identitetshistorie.
- Bognyt* 123
Nye bøger om steder i Sønderjylland - Bov, Hammelev, Hær-
vejen, Sikringsstilling Nord.
- Det sker - på nordslesvigske museer* 124
Museernes arrangementer - og nyopstilling i Frøslevlejrens
Museum
- Bagsiden om forsiden: Nationale manifestationer i
Tønder omkring 1933* 126
Henrik Becker-Christensen, Aabenraa, fortæller om, hvor-
dan den nazistiske magtovertagelse i Tyskland fremkaldte
frygt for en grænserevision, og hvordan man i Tønder reage-
rede herimod.
- Forsidebilledet viser optog i Tønder i forbindelse med Det unge Grænse-
værns store stævne i Tønder den 12. maj 1933. Det var en af de store
manifestationer af dansk sammenhold, som året 1933 blev så rigt på. At
det kneb med sammenholdet ved byrådsvalget i Tønder i april 1933,
fortæller Ingolf Haase om i artiklen om borgmestervalget side 99-105.
Fot. Historiske Samlinger, Aabenraa.*

»Humlekærren« på Lille Torv, hvor socialdemokraternes første mand, sagfører Bundgaard, havde sin bolig og kontor. Ved Bundgaards fraflytning fra byen blev hans sagførervirksomhed og kontor overtaget af Holger Jepsen, der i 1937 blev byens første danske borgmester. Yderst til højre et hjørne af rådhusets gavl. Fot. ca. 1930 i Lokalhistorisk Arkiv for Tønder kommune.

Borgmestervalget i Tønder i 1933

- nyt lys over begivenhederne

Af INGOLF HAASE

I 1993 fejrer Tønder sit 750 års jubilæum som købstad. I den anledning udkommer en ny byhistorie, der skildrer Tønders udvikling fra 1920 til 1990 og er skrevet af Henrik Becker-Christensen, Aabenraa.

Et af de emner, som tages op i bogen er byens politiske liv. Byen var ved folkeafstemningen i 1920 den af de fire nordslesvigske købstæder, der havde den største andel af tyske stemmer - 76,5 % af de afgivne stemmer var tyske. Byen fik derfor også tysk borgmester (se Sønderjysk Månedsskrift 1989, side 149-51), og tyskerne beklædte borgmesterposten helt frem til 1937. Ved byrådsvalget i marts 1933 - for 60 år siden - blev der for første gang rent dansk flertal i byen, men alligevel fik byen igen en tysk borgmester.

I 1943 - ved byens 700-års jubilæum -

blev der udgivet en byhistorie »Tønder gennem tiderne«, redigeret af M. Mackeprang. Heri gav J. L. Mosbech en fremstilling af byens historie 1920-43, og her forekommer også en skildring af valget i 1933, der imidlertid er uheldigt farvet, mangelfuld og ensidig. Ansvar for det manglende danske sammenhold bliver tilskrevet den socialdemokratiske byrådsgruppe. Gruppens »manglende danske sindelag« er utallige gange blevet fordømt i historiebøger og i foredrag.

På grundlag af en gennemgang af datidens aviser og andre kilder kan Ingolf Haase, Møgeltønder, her fremlægge et betydeligt mere nuanceret billede af de faktiske forhold omkring borgmestervalget i en skildring, der også ligger til grund for Henrik Becker-Christensens omtale af valget i den nye byhistorie, som udkommer i begyndelsen af maj.

Kommunalvalget i 1989 resulterede i Tønder i en overraskende valgteknisk koalition mellem Slesvigsk parti og socialdemokraterne. Oven på det er det interessant at se 56 år tilbage, hvor Venstre også følte sig snydt. Det skete nemlig ved valget i 1933, hvor byen for første gang fik et dansk byrådsflertal. Ved den efterfølgende konstituering kunne Venstres borgmesterkandidat have sikret sin by den første danske borgmester efter Genforeningen. Men sådan skulle det ikke gå. Partipolitiske interesser og borgerlig dansk uenighed gav i stedet genvalg til den tyske borgmester Johannes Thomsen.

Valgene i 1925 og 1929

Til 1933-valgets forhistorie hører et kort rids af byrådsvalgene i 1925 og 1929. Ved valget i 1925 mistede tyskerne for første gang deres absolutte flertal i byrådet. Tyskerne fik syv mandater mod seks danske borgerlige og to socialdemokrater. Socialdemokraterne stillede endnu i 1925 op på en fælles dansk-tysk liste. Den gav valg til den danske spidskandidat, sagfører Bundgaard, og til den tysksindede kandidat, murer F. Hecht. Sammen med den tyske socialdemokrat var tyskernes flertal dog igen sikret, og det samme var borgmesterposten. Den ville også være gået til tyskerne, hvis socialdemokraterne havde valgt at forholde sig neutrale i borgmesterspørgsmålet, som det oprindeligt var meningen. Ved i sidste ende at støtte det alligevel uundgåelige valg af den tyske borgmester, opnåede socialdemokraterne en række politiske indrømmelser - blandt andet en plads i byens magistrat, der nærmest svarer til vore dages økonomiudvalg - dog med langt videre beføjelser.

For denne formelle støtte til tyskerne måtte socialdemokraterne, og spidskandidaten Bundgaard i særdeleshed, siden høre en del. Det har sikkert også betydet

tabet af en række tilrejste danske arbejderstemmer.

På grund af en åbenlys splittelse i den danske lejr genvandt tyskerne i 1929 det mandat, der blev tabt fire år tidligere, og derved genvandt de også det absolutte flertal i byrådet. For danskerne, der havde ventet et flertalsskifte, var valget en stor skuffelse. Kort før valget var de konservative sprunget fra et samarbejde med de borgerlige om dannelsen af en fællesliste. Årsagen til bruddet er sandsynligvis et taktisk konservativt spil om borgmesterposten, når danskerne først havde vundet, hvad de konservative ikke betvivlede, at de ville.

Var de konservative gået med i fælleslisten, havde de måttet overlade borgmesterposten til listens spidskandidat, danskernes mangeårige førstemand, bagermester Thorvald Petersen. Valget gik dog som nævnt helt anderledes. De konservative blev valgets store taber og gik tilbage fra tre til to mandater.

Valget i 1933

Op til valget i 1933 synes danskerne ikke at have lært stort af erfaringerne fra 1929. I stedet for en samling af alle danske lister blev nu også fælleslisten delt i rene partilister. Stemmesedlen blev dermed over én meter lang og var muligvis Danmarks længste ved det valg. Den rummede ikke mindre end ni lister med adskilligt over 100 navne. Mellem de fire borgerlige lister, Venstre, de konservative, de radikale og den såkaldte »upolitiske« liste af partiløse blev der indgået et listeforbund.

Valget forløb som ventet af de fleste. Tyskerne fik som spået den lille tilbagegang, der bevirkede, at de mistede det mandat, de havde genvundet i 1929. Den eneste overraskelse bestod i, at tyskerne fik mandat ikke gik til det borgerlige listeforbund, som disse havde håbet. Det gik i stedet for til socialdemokraterne,

Andreas Andresen (1879-1939) var gårdmands-søn fra Røjhus ved Skelde. Han kom i købmandslære i Broager og blev siden kontorist Flensborg. Efter et ophold på Handelsskolen i Århus fik han den 1. april 1901 ansættelse ved Folkebanken i Aabenraa. I efteråret samme år knyttedes han til den nyoprettede Tønder Landmandsbank. I 1922 valgtes han til medlem af byrådet og i 1925 til viceborgmester. Fot. Lokalhistorisk arkiv for Tønder kommune.

som nu stillede op på en ren dansk liste. Socialdemokraterne gik frem fra to til tre mandater.

Byrådet kom herefter til at bestå af syv tyskere, to venstrefolk (Fri Borgerliste), en radikal, to konservative og tre socialdemokrater. Før valget havde socialdemokraterne udtalt, at de på baggrund af begivenhederne i Tyskland med den fremstormende nazisme, og det efterhånden rungende krav om en grænserevision, under ingen omstændigheder kunne støtte den tyske gruppe eller valget af en tysk borgmester. Derfor varslede byrådets nye konstellation det længe ventede nationale borgmesterskifte.

Taktiske overvejelser

Allerede umiddelbart efter valget den 15. marts holdt den borgerlige danske byrådsgruppe et møde, hvor man enstemmigt valgte at opstille den konservative spidskandidat, bankdirektør Andreas Andresen, som de fællesborgerlige fælles kandidat til borgmesterposten.

Andresen havde siden 1925 været vi-

ceborgmester, og han var ubestridt den danske gruppes leder i nationale spørgsmål i byrådsammenhæng. Men i mere praktiske og realpolitiske forhold overlod han gerne arbejdet og lederskabet til andre, det vil først og fremmest sige den alsidige og socialt interesserede Thorvald Petersen (Venstre) og den dynamiske unge radikaler Alfred Torp.

På samme møde lagde den borgerlige gruppe også taktik for det forestående borgmestervalg. Andresen var ved valget afhængig af socialdemokraternes støtte. I fuld tillid til, at socialdemokraterne ikke denne gang turde undlade at støtte den danske borgmestercandidat, blev det besluttet ikke at give socialdemokraterne nogen form for forhåndsindrømmelser før valget som erkendelse for valgstøtten. For at stå stærkere besluttede de borgerlige desuden, at de ikke ville henvende sig til socialdemokraterne, men lade disse komme til den borgerlige gruppe.

De borgerlige kom da heller ikke til at vente længe. Få dage efter mødet henvendte den socialdemokratiske gruppe sig for - som ventet - at meddele, at den trods storslåede politiske tilbud fra den tyske gruppe ikke kunne støtte valget af en tysk borgmester. Socialdemokraterne ønskede i stedet sammen med de borgerlige at støtte en fælles dansk kandidat. Den borgerlige gruppe meddelte herpå, at den enstemmigt havde opstillet bankdirektør A. Andresen som dens kandidat til borgmesterposten. Men so-

cialdemokraterne gjorde straks klart, at det var et valg, de på ingen måde kunne støtte. Andresen stod for dem som eksponent for den politiske linie i byrådet, der lå dem fjernest, og han manglede i deres øjne helt de kompromissøgende, nationale og politiske egenskaber, som det både fløj- og nationalitetsdelte byråd havde brug for.

Som fælles kandidat pegede socialdemokraterne i stedet på venstremanden Thorvald Petersen, der i følge den socialdemokratiske ordfører Bundgaard var en »demokratisk, frisindet mand med megen social forståelse«. Bundgaard lagde også vægt på, at Thorvald Petersen var »fuldblods dansk og danskhedens egentlige faktotum i Tønder. Han er på vestkysten, hvad H. P. Hanssen er på østkysten. Han vil som borgmester kunne skaffe byen flere fordele end andre af den danske gruppe vil være i stand til - både ved sine forbindelser og ved sin betydeligt større energi«.

Bundgaards tale og den socialdemokratiske modstand mod Andresen fik ikke den borgerlige gruppe til at ændre

Thorvald Petersen (1881-1955) var født i Nordborg, men nedsatte sig i 1905 som bagermester i Tønder. Han sluttede sig ret tidligt til den lille beskedne gruppe af dansksindede i byen, skønt dette for en næringsdrivende var et dristigt vove-stykke. Men forretningen trivedes og blev efterhånden den førende af sin art.

I 1919 blev han byrådsmedlem. Hans jævne færd, hans samarbejdsvilje under byrådsforhandlingerne og det tolerante syn, som årene gav ham, skaffede ham popularitet i begge lejre. Thorvald Petersen var fra sin ankomst til Tønder, såvel nationalt som politisk, danskhedens idemand, taktiker og slider. Fot. Lokalhistorisk arkiv for Tønder kommune.

hverken taktik eller kandidat. Et spagt forsøg fra de to venstre-repræsentanter på at lade den borgerlige gruppe nærme sig socialdemokraterne ved forskellige politiske indrømmelser blev omgående fejet af bordet af den øvrige borgerlige gruppe. Mødet sluttede, uden at parterne havde nærmet sig hinanden det mindste. Socialdemokraterne kunne vende hjem, alene med den radikale Alfred Torps håb om godt samarbejde - en frase gruppen ikke kunne bruge til meget.

I blind tillid til, at socialdemokraterne i sidste ende ville og ikke turde endte end at støtte Andresens kandidatur, blev der ikke officielt fra den borgerlige gruppe gjort nye tilnærmelser til socialdemokraterne. Under et besøg i København opsøgte Thorvald Petersen dog på eget initiativ ledende socialdemokrater, blandt andet I. P. Nielsen, der var valgt i Sønderjylland, for at bevæge dem til at få deres partifæller i Tønder til at ændre standpunkt og i den nationale sags tjeneste alligevel støtte valget af Andresen til borgmester. Thorvald Petersens bestræbelser var dog resultatløse - både centralt og lokalt forblev socialdemokraterne urokkelige. Aftenen før borgmestervalget henvendte socialdemokraterne sig igen til den borgerlige, danske byrådsgruppe for at fortælle, at de fastholdt standpunktet om, at de kun kunne

støtte en dansk, borgerlig borgmestercandidat, hvis denne hed Thorvald Petersen. Den konservative ordfører for den borgerlige gruppe fastholdt imidlertid ufravigeligt Andresen som deres kandidat.

Efter lang tids kold og ubevægelig diskussion brød de to Venstrefolk den borgerlige enighed. Tvunget af de fastlåste forhandlingers kendsgerninger indvilligede Thorvald Petersen nu - omend kun nødtvunget - i at lade sig opstille som borgmestercandidat med socialdemokraterne som forslagsstillere. På den baggrund meddelte også Venstres andet byrådsmedlem, Chr. J. Petersen, at også han ønskede at stå frit i forhold til de indgåede aftaler.

De konservative stod nu alene bag Andresens kandidatur sammen med den radikale Alfred Torp. De gik socialdemokraterne hårdt på klingen og ville blandt andet vide, hvordan socialdemokraterne ville forholde sig, hvis det skulle vise sig, at tyskerne - for at drille den borgerlige, danske gruppe - ønskede at støtte Bundgaards valg som borgmester. Hertil kunne Bundgaard kun svare, at i så fald kunne socialdemokraterne ikke stå deres egen politik i vejen. Men spørgsmålet betragtede både Venstre og Socialdemokratiet som ren utopi.

Svaret stillede dog ikke de konservative tilfredse, og de krævede nu, at socialdemokraterne skulle underskrive en erklæring om, at de ved borgmestervalgets afgørende afstemning ville stemme på Thorvald Petersen. Såfremt de konservative ville underskrive en lignende aftale, skulle socialdemokraterne gerne skrive under, men de konservative kunne ikke på mødet afgøre, om de kunne underskrive en sådan aftale. Socialdemokraterne ønskede naturligt nok ikke at underskrive aftalen som eneste part. De fastholdt, at de alene kunne støtte en borgerlig borgmestercandidat, hvis den

hed Thorvald Petersen, og så forlod de mødet dybt skuffede.

Borgmestervalget

På baggrund af disse hændelser var spændingen stor, da det nyvalgte råd den 1. april mødtes i byrådssalen i det gamle rådhus på Torvet for at vælge den, der skulle stå i spidsen for byens styrelse de næste fire år. Valgt blev den i rådet, der opnåede absolut flertal. Det vil sige, at mindst halvdelen af de 15 mulige stemmer skulle falde på én kandidat. Hvis ingen opnåede absolut flertal ved første afstemning, gik man videre til anden afstemning, hvor der stadig frit kunne opstilles nye kandidater. Hvis der heller ikke var nogen, som fik absolut flertal ved anden afstemning, måtte der en tredje til. Her kunne kun de to kandidater fra anden afstemning deltage, som havde fået flest stemmer. Hvis der var stemmelighed i anden og tredje afstemning, blev valget afgjort ved lodtrækning.

Som rådets ældste medlem faldt det i Thorvald Petersens lod at lede det første møde og indlede valgforhandlingen. Første afstemning forløb helt efter bogen. Rådets tre grupperinger foreslog deres i forvejen udpegede kandidater; tyskerne ønskede genvalg af Thomsen, den borgerlige gruppe foreslog Andresen, og socialdemokraterne sagfører Bundgaard. Afstemningen blev lige så forudsigelig med syv stemmer til Thomsen, fem til Andresen og tre til Bundgaard.

Da der således ikke var opnået absolut flertal for en enkelt kandidat, udbad valglederen sig nye forslag. Som første forslagsstiller rejste socialdemokraten pakmester Chr. Johansen sig og udtalte: »Store dele af Nordslesvigs arbejderbefolkning er imod den politik, der særlig i de sidste 14 dage er ført mod arbejderstanden i Tyskland, vi er imod den poli-

Johannes Thomsen (1881-1941) var gennem 12 år borgmester i Tønder, vellidt og respekteret i begge lejre. Han var født i Tønder som søn af købmand Casper Thomsen. Efter endt uddannelse i Slesvig, blev han ansat i en trælasthandel i Westfalen. I 1911 vendte han hjem til faderens forretning i Østergade, hvor han i 1991 blev medindehaver. Thomsen, der havde været officer under verdenskrigen, var personlig en elskværdig og usnobbet personlighed, der i sin borgmestertid (1925-37) formåede at opretholde et godt arbejdsklima mellem byrådets medlemmer. Fot. Lokalhistorisk Arkiv for Tønder kommune.

tik, tyskerne fører over for Nordslesvig. Jeg kan ikke være med til at støtte denne politik ved at vælge en tysker ind som borgmester her i Tønder. Som forholdene ligger nu, vil jeg advare herimod. Jeg ser derfor hellere en mand som borgmester, som vi mindst kan vente at blive knust af«. Direkte henvendt til de to arbejderrepræsentanter, murer Chr. Schmidt og skolepedel Heinrich Sternkopf, i den tyske gruppe, opfordrede han dem til at følge ham og give deres stemme til Thorvald Petersen, der hermed var foreslået.

Henstillingen vakte uro i de tyske rækker, hvor man i forvejen anså muligheden for at få sin egen kandidat valgt for urealistisk. Hvis den tyske gruppe derimod kunne få indflydelse på, hvem af de danske kandidater der skulle være borgmester, ville man ikke lade den mulighed glide sig af hænde. Også i den tyske gruppe var sympatien, hvis man kan tale om en sådan, større for den

mere realpolitiske Thorvald Petersen end for den mere nationalpolitiske firkantede Alfred Andresen. Chr. Schmidt (tysk) foreslog derfor mødet udsat i fem minutter, så gruppen kunne få lejlighed til at diskutere den ny situation. I pausen fik tyskerne dog øje for en helt anden mulighed, nemlig muligheden for at få Thomsen genvalgt på baggrund af danskernes uenighed. Resultatet af pausen og tyskernes drøftelser blev derfor, at Chr. Schmidt ved mødets genåbning fastholdt borgmester Thomsen som tyskerens enstemmige forslag. Herefter rejste Holger Jepsen (konservativ) sig og fremsatte Andresens kandidatur. I raseri over denne konservative »stupiditet« rejste socialdemokraten Nic. Andresen sig spontant og foreslog med tydelig vrede i stemmen sagfører Bundgaard. Bundgaard rejste sig dog omgående og bedyrede, at dette ikke var den øvrige gruppes indstilling - den fastholdt Thorvald Petersen som forslag.

Ved den efterfølgende skriftlige afstemning faldet der syv stemmer på Johannes Thomsen (tyskernes), fire på bankdirektør Andresen (to konservative, en radikal og en Venstre), tre på Thorvald Petersen (to socialdemokrater og Thorvald Petersens egen stemme) og en på Bundgaard (forslagsstilleren Nic. Andresens egen stemme).

Efter reglerne gik Thomsen og Andresen, som de to med højeste stemmetal,

videre til tredje og sidste afstemning, hvor kandidaten med det højeste stemmetal blev valgt til borgmester.

Tyskernes syv stemmer faldt naturligvis på deres egen kandidat, Johannes Thomsen, ligesom den borgerlige, danske gruppe nu igen kunne samles om den eneste tilbageværende kandidat, bankdirektør Andresen, med deres fem stemmer. Afgørende for resultatet var socialdemokraterne, der dog stod fast på deres udtalelser fra før valget, om at de hverken kunne støtte en tysk eller en konservativ kandidat. Derfor afgav gruppen blanke stemmer. Til stor overraskelse, ikke mindst for tyskerne selv, kunne Johannes Thomsen tage plads i borgmesterstolen for en ny fireårig periode.

Efter valget

Borgmestervalgets resultat medførte en næsten lammende skuffelse inden for danske kredse både i og uden for Tønder og gav anledning til betydelig bitterhed blandt de danske indbyrdes. På nær den lokale konservative presse, repræsenteret ved Jydske Tidende, var den samlede danske presses dom hård mod den fejlslagne konservativt-radikale borgmestergstaktik. Selv konservative og radikale københavnerblade var i stort opsatte referater fra borgmestervalget ubønhørlige i kritikken af deres menigsfæller i Tønder.

Også på lokale borgermøder, indkaldt af den danske »Kommunalforening«, var kritikken mod især den konservative Andresen og den radikale Torp nærmest stormende, og forsamlingens stemning mod disse to blev betegnet som »hadsk«. Også Thorvald Petersens partifælle Chr. Petersen måtte høre mange bitre ord. Det skyldes, at han under anden afstemning var blevet så forvirret over, at socialdemokraterne både havde foreslået Thorvald Petersen og sagfører Bundgaard, at han i frygt for, at der bag dette

lå et socialdemokratisk »kupforsøg«, var sprunget fra sit støttetilsagn til sin partifælle og havde stemt på Andresen.

Hvis Chr. Petersen ikke i forvirringens stund var sprunget fra, så var Thorvald Petersen og ikke Andresen gået videre til tredje runde. De konservative havde så været tvunget til at støtte Thorvald Petersen, hvilket det radikale medlem også havde givet tilsagn om, hvis ellers valget var forløbet, så tredje runde kom til at stå mellem Petersen og Andresen.

Både på mødet i »Kommunalforeningen« og i tiden derefter var det paradoksalt nok Thorvald Petersen, der måtte være manden, som manede til uselvisk sammenhold og fornyet samarbejde. Han havde ellers grund til at være den mest skuffede, efter at han havde været den ledende i mere end 25 års kamp for den danske sag i Tønder, og så måtte se en dansk valgsejr glide sig af hænde. At den populære danske forkæmper Thorvald Petersen ved valget havde fået mere end tre gange så mange personlige stemmer som Andresen, gjorde ikke stemningen mod de konservative bedre i den brede del af byens befolkning.

Valget i 1937

Det nationale borgmesterskifte måtte vente endnu fire år. Valget i 1937 blev en succes for de danske kræfter, og det skyldes først og fremmest, at man denne gang havde fundet sammen om en borgerlig fællesliste. Denne listes medlemmer kunne endog enes om at gå i valgforbund med socialdemokraterne. Der havde dog været mange og seje forhandlinger, inden den borgerlige fællesliste var en realitet. Kun takket være Vinstres og socialdemokraternes besindighed lykkedes det at samles om den konservative Holger Jepsen som dansk spidskandidat til borgmesterposten. Men alt det er en anden historie.

Skauernes gård i Sommersted eksisterer stadigvæk, men alle bygninger er nyere, idet stuehuset brændte både i 1896 og i 1917. Stuehuset, der ses her, er opført efter den sidste brand i 1917. Gården ejes i dag af Eskild Detlefsen. Postkort i privateje.

Laurids Skaus slægt i Sommersted

Af H. P. HYBSCHMANN

For nylig udgav H. V. Gregersen, Haderslev, »Sønderjyden Laurids Skaus Livsroman«, der rummer en sammenfattende redegørelse for den politisk fremtrædende sønderjyske bonde, Laurids Skaus liv og virke i Sønderjylland ved midten af 1800-årene i den nationale vækkelses og de nationale modsætnings tid. Gregersen beretter også om Laurids Skaus slægtsmæssige baggrund, men H. P. Hybschmann fra Uldal ved Vojens mener ikke, at de oplysninger, som Gregersen giver på dette punkt, er korrekte. På grundlag af omfattende studier i bl. a. kirkebøger og skyld- og panteprotokoller, kan Hybschmann her fremlægge den korrekte sammenhæng.

H. V. Gregersens bog om Laurids Skau belyser på en klar og troværdig måde Laurids Skaus karakter og store politiske betydning for danskhedens sag i vor landsdel. På et punkt mener jeg imidlertid, at Gregersen tager fejl, nemlig med de oplysninger, han giver om Laurids Skaus slægt og forfædre.

H. V. Gregersen skriver om Laurids Skaus fødegård, at dens ejere lader sig følge 350 år tilbage i tiden. »Som noget besynderligt var den i flere led gået i arv på spindesiden. En af de indgiftede unge mænd på gården var kommet fra Revsø Skov lidt nordøst for Sommersted by og blev derfor almindeligvis kaldt »Mik-

kel Skov«, og dennes yngste datter Anne Sabine blev gift med Peder Frederiksen fra Slavgård, ligeledes i Sommersted sogn. Også han var i forhold til sine samtidige noget særligt, idet han efter Laurids Skaus påstand var den første bonde i hele Nordslesvig, der begyndte at anvende mergel på sin jord. Hans søn, Laurids Pedersen, havde fødegården fra 1750 til 1805, og da Laurids Skau daterer sin påstand om den tidlige brug af mergel til 1760, må det nok snarere være ham, der har været foregangsmanden på dette felt....

Laurids Skaus fader, Jens Lauridsen Skau, blev allerede i 10-års alderen forældreløs, og han (og en broder, der snart efter døde) kom i huset hos degn Eskild Lund i Jegerup, alt imens gården i Sommersted blev bortforpagtet.... Knap tyve år gammel var han i stand til at overtage sin fødegård i Sommersted, indgå ægteskab og dertil fem år senere, i 1820, at påtage sig hvervet som sognefoged....«

Mange af disse oplysninger er ikke korrekte, hvilket først og fremmest skyldes, at Gregersen bygger på en artikel, »Jens Lauridsen Skau«, skrevet af N. J. Ravn, Sjølund, og trykt i Sønderjyske Årbøger 1895 (s. 197-204). Hvor Ravn har sine oplysninger fra, er det ikke muligt at sige noget om. På grundlag af de undersøgelser i kirkebøger og skyld- og panteprotokoller, som jeg har foretaget, er det imidlertid muligt, at give en korrekt fremstilling af Skau-familiens slægtsforhold tilbage fra begyndelsen af 1700-årene.

Schau-slægtens ældste medlemmer

I »Blade af Laurids Skaus Livshistorie«, der er udgivet i 1907 af broderen, Peder Skau, har Laurids Skau selv fortalt om sin slægt og om sin barndom. Han fortæller, at angående sikre beviser om hans families historie kommer man temme-

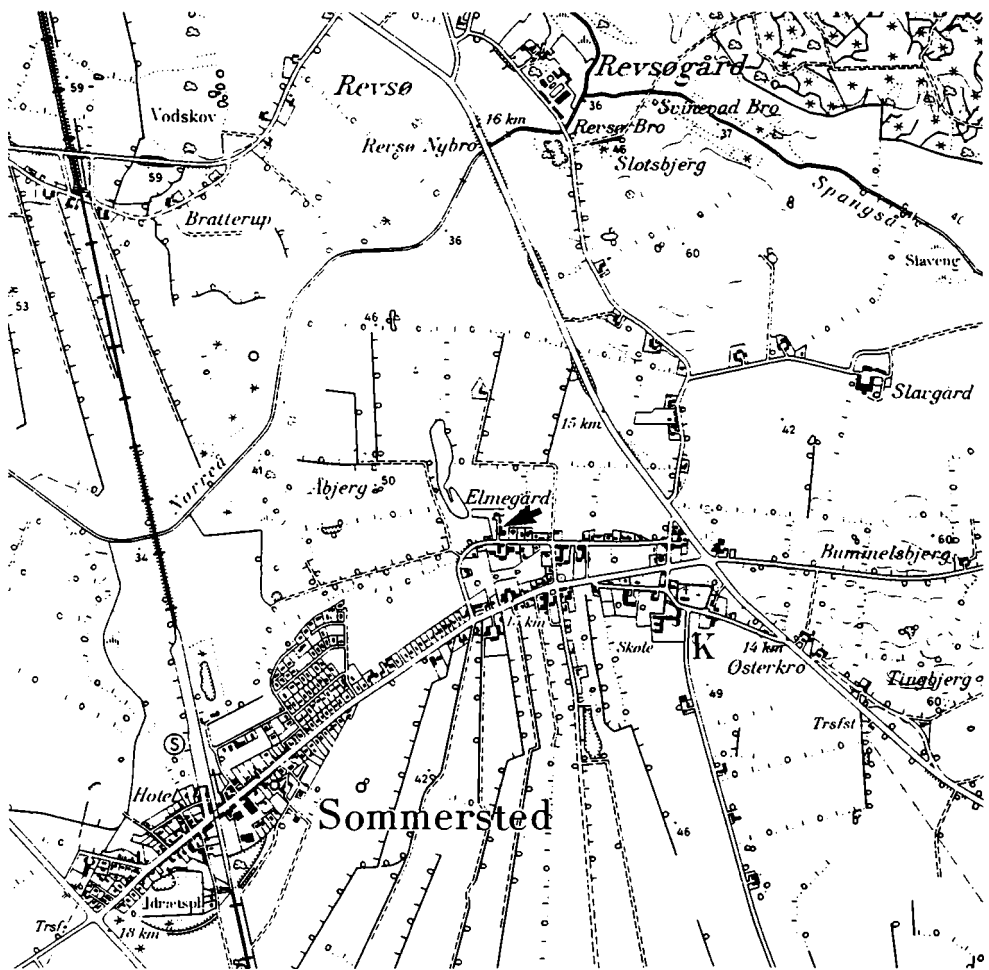
ligt langt ind i nyere tid, før der findes sikre holdepunkter. Som den første personlighed, man med vished ved besked om, nævner han gårdejer Lauritz Lauritzen, Sommersted. Laurids Skau placerer ham tidsmæssigt 200 år tilbage, men dette er ikke korrekt. Lauritz Lauritzen er nemlig født i 1701 eller 1702 og overtog den 9. januar 1740 sin fars gård. Hans yngste datter, Anne Sabine, blev i 1765 gift med Peter Friedrichsen Schau fra Slaugård, og denne overtog samtidig svigerfaderens gård. Det blev således Lauritz Lauritzens gård, der blev Schauernes gård, og ikke Slaugård, som Peter Friedrichsen Schau kom fra.

Peder Friederichsen Schau var søn af Friedrich Petersen Schau, der havde to brødre, Peter og Jacob. Jeg kan ikke med sikkerhed bevise, hvem deres fader var, og selv om jeg mener, at jeg kender ham og ved, hvilken gård han havde og hvilken slægt han tilhørte, vil jeg ikke drage disse formodninger ind i min beretning. Det står imidlertid fast, at det er herfra, at slægten Skau har sit slægtsnavn. Ingen af de tre brødre overtog faderens gård, men alligevel blev de ejere af de tre største gårde i Sommersted:

Peter Petersen Schau giftede sig i 1733 med Anna Malene, Olluf Anckersens datter, og overtog hans store gård, der ligger umiddelbart øst for Skau'ernes gård.

Jacob Petersen Schau blev i 1744 gift med Margrethe, Lorentz Villatzens datter, og overtog samtidig, ifølge kontrakt af 16. jan. 1744, hans gård. Den er senere forsvundet.

Friedrich Petersen Schau overtog ifølge kontrakt af 28. juni 1744 et kongeligt fæste-toftogods, kaldet Slaugaard, af pastor Lorentzen og pastor Wøldicke, som havde haft det som kirkebol. Friedrich Petersen Schau var gift med Cathrine Maria Jørgens datter fra Vejen, og købet af Slaugaard var foretaget med økono-

misk hjælp fra skipper Niels Jørgensen fra Aabenraa, der var af hendes slægt.

De fik to børn, Peter født i 1745 og Cathrine født i 1749. Friedrich Petersen Schau døde imidlertid allerede i 1753 eller 1754, og enken giftede sig med Niels Pedersen fra Sommersted, der overtog Slaugaard. Den blev herefter nedarvet i hans slægt i de følgende tre generationer.

Den Mikkal Skov, som H. V. Gregersen omtaler på grundlag af N. J. Ravn, har intet med Skau-slægten at gøre. Der

må være tale om den Mikkal Petersen fra Refsø skov, der var født i 1738 og døde i 1821. Han blev gift med Marie Christensdatter, der var enke efter Oluf Petersen Schau, en søn af ovennævnte Peter Petersen Schau. Mikkal og Marie havde ingen børn, og Anne Sabine var, som det er anført ovenfor, datter af Lauritz Lauritzen.

Lauritz Lauritzen og hans forfædre
Som nævnt overtog Peter Friedrichsen Schau i 1765 sin svigerfader Lauritz Lau-

På modsatte side:

Udsnit af 4 cm kort af egnen omkring Sommersted. 1:25.000. Geodætisk Institut 1969. Copy-right (A 404/85).

Øverst ses Revsøgård med Revsø skov, yderst til højre Slaugård, mens beliggenheden af Skauernes gård i Sommersted er markeret med en pil.

Oversigten til højre viser i sammentrængt form ejerne af Skauernes gård, således som de er omtalt i teksten.

Lauritz Anckersen,
ejer -1740
(Lauritz Anckersens forfædre
kendes på gården fra ca. 1600)

søn: Lauritz Lauritzen,
ejer 1740-65

datter: Anne Sabine,
gift med Peder Frederiksen Schau,
ejer 1765-93

søn: Lauritz Pedersen Schau,
ejer 1793-1805

(gården forpagtet bort 1805-15)

søn: Jens Lauritzen Schau,
ejer 1815-1853

søn: Peder Skau,
ejer 1853-56

broder: Eskild Skau,
ejer 1856-94

datter Marie Skau,
gift med Jørgen Petersen i 1903
ejer 1894-1955

herefter går gården ud af
Skauernes besiddelse, men overtages af
Jørgen Detlefsen,
(søstersøn til Jørgen Petersen),
ejer 1955-85

ritzens gård i Sommersted. Den var el-
lers siden 1600 gået i arv fra far til søn,
og selvom Lauritz Lauritzen havde tre
sønner og to døtre, var det alligevel den
yngste datter og svigersøn, der fik går-
den.

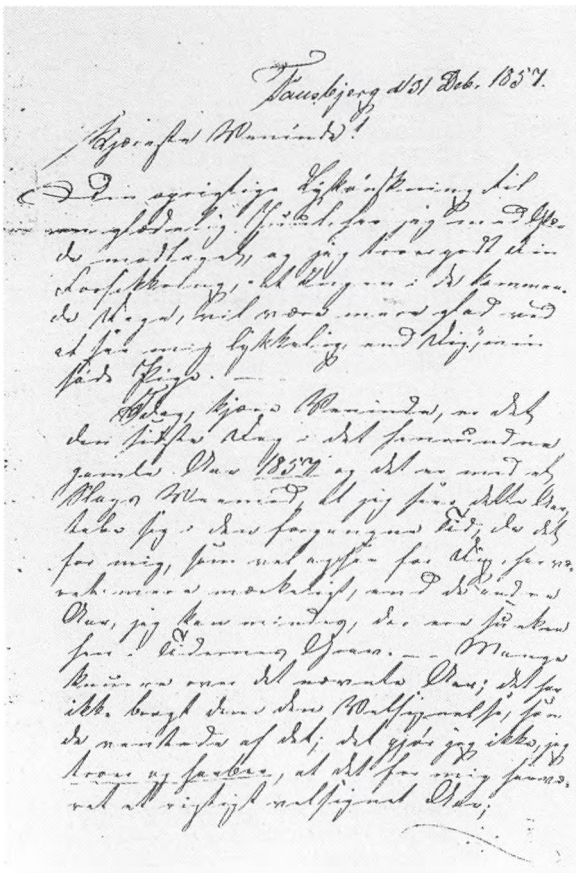
Lauritz Lauritzen var sikkert en bety-
delig mand, men mærkeligt nok var han
analfabet og skrev end ikke sit eget navn.
Ved undersøgelsen over rigets stilling i
1705 blev hans fader, Lauritz Ancker-
sen, betegnet som sognets rigeste mand.
Laurids Skaus fortæller, at Lauritz Lau-

ritzen også var sognefoged, men det tror
jeg ikke er rigtigt. Det var derimod hans
broder Niels Lauritzen, der havde en
gård i Lerte i Sommersted sogn. Han
havde købt Christian Pedersens halve
gård, og denne havde været sognefoged
indtil salget.

Peter Friedrichsen Schau og hans efterslægt
Peter Friedrichsen Schau har Laurids
Skau skrevet meget om, og der er ingen
tvivl om, at han var en stor personlig-
hed. Han var usædvanlig fysisk stærk,

Et kærestebrev fra 1857

Laurids Skaus eneste søster Anne Margrethe blev gift med Jørgen Hybschmann fra Nustrup den 19. maj 1858. Han var født den 18. maj 1830 og fik 100 ha af sin fødegård, Lille Nustrupgård. Den nye gård, han opførte på jorden, gav han navnet Fausbjerg efter en kæmpehøj i nærheden. Der er bevaret et brev, som han sendte til Anne Margrethe den 31. dec. 1857. Det er et eksempel på, hvordan en ung bondesøn, der kun havde gået i den stråttækte landsbyskole, kunne forme sine ord, når han skrev til sin forlovede om deres forestående giftermål. Første side af brerets fire sider er vist til venstre, mens brerets tekst i sin helhed er gengivet på modsatte side.

kunne drikke alle andre bønder under bordet, og var iøvrigt udmærket begavet. Til læsning og skrivning var han fremragende, samtidig med, at han var en dygtig landmand. Han var den første bonde i sognet, der begyndte at mergle sine jorder.

Laurids Skau fortæller også, at han døde, da han træt og mædig kom hjem fra arbejdet i sin mergelgrav, men da var han også næsten 100 år. Dette er nok ikke rigtigt, idet han som nævnt var født i 1745 og afstod gården til sin søn i 1793. Ved folketællingen i 1803 var både han og hustruen døde.

Peter Friedrichsen Schau og hans hu-

stru Anne Sabine fik fem børn, deriblandt to døtre, som blev gift i Kastrup i Gram sogn: Maren, født 1749, blev gift i Gram den 22. juni 1811, med Hinrich Sørensen. Deres søn, Søren Frydendall, blev døbt den 2. november 1811, og moderen døde fire dage senere. Cathrine Marie, født 1768, blev gift i 1790, formodentlig i Sommersted, med Anders Jæggesen. De fik otte børn, der alle fik slægtsnavnet Schau. En af deres døtre, Anne Sabine, født 1802, blev gift i Vrå i Bevtoft sogn med Frelle Frellesen af Vrå, og deres seks børn fik alle slægtsnavnet Skov. Begge disse slægter eksisterer i dag.

Peter og Anne Sabines eneste søn var

Fausbjerg d. 31. Dec. 1857

Kjæreste Veninde:

Din oprigtige Lykønskning til en glædelig Jul har jeg med Glæde modtaget, og jeg tror godt din Forsikring: »at ingen i de kommende Dage, vil være mere glad ved at faa mig lykkelig end dig.« min søde Pige.

I Dag, kjære Veninde, er det den sidste Dag i det forsvundne gamle Aar 1857 og det er med en slags Veemod, at jeg seer dette Brev tabe sig i den forgangne Tid, da det for mig, som vel sagtens for dig, har været mere mærkeligt, end et andet Aar, jeg kan mindes, der ere sunken i Tidernes Grav.

Mange knurre over det nævnte Aar, det har ikke bragt dem den Velsignelse, som de ventede af det; det gør jeg ikke, jeg tror og haaber, at det for mig har været et rigtigt velsignet Aar.

Det har haft Møjsommelighed nok for mig, men det forekommer mig, at samme er kronet med Held, og har det givet Arbejde, saa har det ogsaa givet Sundhed og i Besiddelse af dette vigtige jordiske Gode, kan der ved Guds Bistand udrettes meget.

Altsaa med Hensyn til den timelige Beskæftigelse, netop Aarsagen til manges Misnøje, synes mig, at det gamle Aar 1857, for mig har været heldigt; og i en anden Hen-

seende endnu langt vigtigere end nævnte, tror jeg, at dette Aar har været velsignet for mig: det har skænket mig en Fæstemø, jeg tror, så tro som Guld, og for hvem mit Hjerte har de bedste Ønsker, og denne Fæstemø, det er jo dig, min inderlig elskede Pige:

I Morgen hilser vi det nye Aar, der vist vil bringe dig i en forandret Livsstilling; hidindtil har du som Ynglingske, for det meste opholdt dig i dit Barndomshjem, der vist har været dig et roligt, kærligt og sorgfrit Opholdssted, når nu en Mand i Aaret, hvis Sol vi for første Gang ser skinne i Morgen, fører dig til et andet Hjem, indser jeg nok, at dette Forehavende for dig er af megen Mærkværdighed og for mig til meget Ansvar.

Men med Aaret, som ender og i Aaret, som begynder, anbefaler vi os til Guds faderlige Bivaagenhed.

Gid det nye Aar velsignet være maa for os, som for enhver, gid da fremtids Aar maa stedse lære: du er lykkelig, med den, du nu har kjær.

Og hermed lykønskes du til et velsignet Nytaar af

din
oprigtige Elsker
Jørgen Hybschmann

Lauritz Petersen Schau, der var født i 1767. Han overtog faderens gård i 1793, og ikke, som Gregersen skriver, i 1750. Han havde en god uddannelse og var som faderen en dygtig landmand. Han blev gift med Margrethe, datter af gårdmand Jens Mogensen og Dorthea Johan Fincks datter fra Ødis. Hun døde allerede i 1803, og selv døde han i 1805. De havde to sønner, Jens Lauritzen Schau, født i 1795, og Peder Lauritzen Schau, født 1801, død i 1805.

Børnene kom i pleje hos degn Eschel Lund i Jægerup, der var i slægt med dem, mens gården blev forpagtet ud i ti år, indtil Jens Lauritzen Schau overtog

den i 1815. Han blev gift med Bodil Kirstine Ravn, født den 14. dec. 1788 på Barsbøl i Jels sogn, død den 5. juni 1861. Jens Lauritzen Schau døde den 2. jan. 1863.

De fik seks børn: 1) Lauritz Petersen Schau, født den 22. maj 1817, død den 11. maj 1864, 2) Oluf Petersen Schau, født den 2. aug. 1819, død den 11. maj 1893, 3) Peder Schau, født den 5. juni 1826, død den 7. marts 1917, 4) Eskild Schau, født den 6. juni 1831, død den 5. sept. 1894, 5) Anne Margrethe, død som barn, 6) Anne Margrethe Schau, født den 18. okt. 1834, død den 21. jan. 1910. Både Laurids Skau og hans søskende benyttede

Under sit ophold i København marts/april 1845 blev Laurids Skau malet af Emil Bærentzen. Maleriet, der nu hænger på Frederiksborg Slot, blev samtidig udgivet som litografi. Det ses til venstre og viser Laurids Skau som ung mand, 28 år gammel. Fotografiet til højre er taget ca. 10 år senere og viser Laurids Skau som gårdejer på Mariegård ved Haderslev, som amtsforvalter og som stænderdeputeret. Historiske Samlinger, Aabenraa.

de efterhånden navneformen Skau som slægtsnavn.

Laurids Skau fortæller bl.a. om den hårde opdragelse, han som barn fik af sine forældre. Min bedstemor, Laurids Skaus eneste søster, Anne Margrethe, har fortalt om den mest hårdhændede genbankning, som han som lille havde fået af sin fader, og efter hvilken han i over to dage måtte holde sengen. Og hvad havde han så lavet? Jo, han havde fået den idé ved en begravelse i Sommersted at ville skyde hatten af præsten med en pil. Langsomt skred ligefølget med præsten og degnen i spidsen op mod kirken, efterfulgt af rustvognen og følget. Alle var iført deres sorte tøj og høje, sorte hatte, men da tidspunktet kom, betænkte han sig, og skød hatten af deg-

nen i stedet for! Denne bedrift huskede man længe i Sommersted, og den viser drengens medfødte sans for drama.

Skønt han var den ældste søn, overtog Laurids Skau ikke gården i Sommersted, men giftede sig til en anden gård i Sommersted, der i 1845 blev overtaget af broderen Oluf Skau. Laurids Skau erhvervede da en gård i Hovst sydøst for Haderslev, som igen i 1856 blev byttet med Mariegård i udkanten af Haderslev. Her døde Laurids Skau i 1864. Hans yngre broder, Peder Skau, købte gården Bukshave i Fjelstrup sogn, og det blev så den yngste broder Eskild, der overtog fædrengården i 1853. Hans datter, Marie Skau, overtog gården efter Eskild Skau.

Møllen ved Sønderport i Aabenraa

Historien bag billedet

Af HENRIK FANGEL

Præcis datering af ældre fotografier kan være en meget vanskelig opgave, hvis ikke der i motivet på billedet er noget, som kan bidrage til en datering. Sortstribeede flagstænger på billeder fra Nord-slesvig er f. eks. en detalje, som daterer disse billeder til før 1920, og i mange tilfælde formodentlig før 1914.

Hvis billedets fotograf er angivet, kan oplysninger om fotografen hjælpe, ikke mindst gennem Bjørn Ochsners store værk »Fotografer i Danmark før 1920«, der giver en lang række data om fotografer og deres virke.

De historiske samlinger i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie erhvervede i 1989 fotograf Holger Clausens store negativsamling. Den omfatter også mange negativer fra faderen, fotograf P. Clau-

sen, der startede som fotograf i Aabenraa i 1908. Blandt P. Clausens negativer var bl. a. et negativ af møllen ved Sønderport i Aabenraa.

Det er imidlertid ikke P. Clausen, der har taget billedet! Det viser sig nemlig, at præcis det samme billede findes blandt de topografiske billeder, som bærer fotograf J. H. Dorrs navn. Dorr var fotograf i Aabenraa 20-30 år før P. Clausen og døde i 1885, og det må være hans negativ, som er havnet hos fotograf Clausen og bevaret i hans samling. Negativet og billedet af møllen ved Sønderport må altså dateres til før 1885.

Det er næppe ualmindeligt, at sådanne gamle negativer havner hos yngre fotografer. Fotografer overtog nemlig hinandens forretninger og ateliers og

Møllen ved Sønderport i Aabenraa, set fra syd. Huset foran møllen eksisterer stadigvæk. Kopi af glasnegativ i fotograf Clausens samling. Motivet er fotograferet af fotograf J. H. Dorr ca. 1880. Historiske Samlinger, Aabenraa.

dermed også de negativsamlinger, som allerede fandtes. At et enkelt af Dorrs negativer er endt hos fotograf Clausen, må dog nok skyldes en tilfældighed. Clausens negativsamling indeholder dog også andre ældre negativer, bl. a. et negativ, der viser oversvømmelsen i Aaben-

raa nytårsnat 1904. Måske vil der vise sig at være flere meget gamle negativer i fotograf Clausens samling.

Om møllen ved Sønderport i Aabenraa, kan der læses i Sønderjysk Månedsskrift 1989, s. 99-105. Her skildrer Jens K. Lampe møllens historie.

Smøl Vold på Broagerland

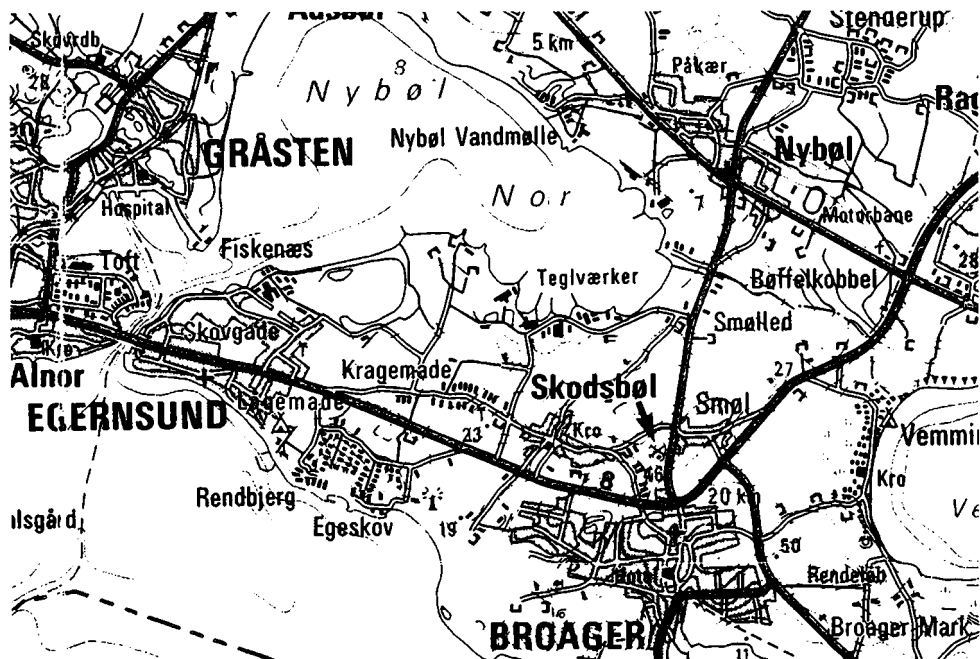
- et besøg værd

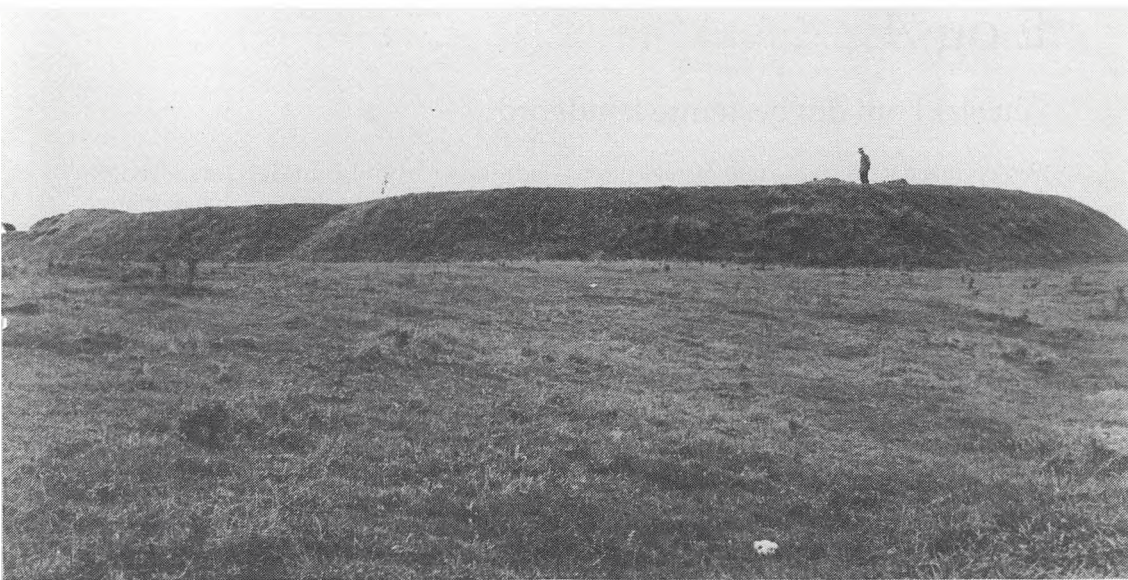
Af INGE ADRIANSEN

Hvis man kører på amtsvejen fra Nybøl til Broager, ser man pludselig en markant, græsklædt vold på et bakke drag mod vest. Sætter man bilen i vejkanthen og går op til voldanlægget, bliver man belønnet med en prægtig udsigt. Mod syd ser man hele indsejlingen til Flens-

borg fjord, Holnæs og Okseøerne. Mod vest ligger Rinkenæs Kirke og Gråsten-skovene samt Nybøl Nor omkranset af teglværker. Mod nord ses Sottrup Kirke og Bøffelkobbelt Skov, og mod øst bugten Vemmingbund.

Voldanlægget er udformet med en

Smøl Vold fotograferet af Nationalmuseet 1932. Fot. Museet på Sønderborg Slot.

naturlig bakkekam som kærne. Højden er 46 m over havet og diameteren er 50 m. Omkring det er der påvist en tør voldgrav. Der er fundet lerkarskår fra ældre jernalder, men egentlige spor af bebyggelse kendes ikke. Der er aldrig foretaget udgravninger, så en nærmere bestemmelse kan ikke gives. Dateringen af anlægget er således uvis, men Smøl Vold må antages at være fra forhistorisk tid.

Også anvendelsen af stedet er usikker. Voldanlægget kan have tjent som tilflugtsborg, men kan også have været kultsted eller samlingsplads. Lidt af alle disse funktioner finder vi i øvrigt i nutidens brug af stedet.

Her er i dag opsat en luftmeldepost fra Flyvehjemmeværnet. Det forsvarsmæssige aspekt er således fortsat knyttet til stedet på grund af den gode mulighed for at holde udkig til alle sider. I nutiden fungerer stedet også som samlingssted, f. eks. afholdes der Sct. Hans fester her.

Endelig er Smøl Vold et sted, hvor

danskheden markeres. Voldanlægget ejes af et andelsselskab, som blev stiftet i 1931 for at hindre, at stedet kom i hjemmetysk besiddelse. Af selskabets love fremgår det, at der fra flagstangen oppe i voldanlægget kun må flages med Dannebrog, og andelsbeviserne må udelukkende overdrages til dansksindede, og ingen må eje mere end én andel.

I dag er voldområdet forpagtet ud. Det bruges til afgræsning eller hø, og volden holdes fri for tidsler af forpagteren. Han har også ansvaret for, at der flages fra om morgenen kl. 7 til solnedgang på følgende datoer: Afstemningsdagen 10. februar, Dronningens fødselsdag 16. april, Dybbøldag 18. april, Danmarks befrielse 5. maj samt pinsedag og den officielle Genforeningsdag 15. juni.

Smøl Vold er et besøg værd. Tag en kaffekurv med, og nyd den prægtige udsigt fra et af landsdelens mere ubemærkede højedrag, et sted som fortsat tillægges national værdi.

E og Æ

- en strid om det bestemte kendeord

Der er ingen faste retskrivningsregler for dialektskrivning. Derfor kan der opstå tvivl og uenighed om, hvordan dialektord bør gengives. Jens Kongsted Lampe, Århus, argumenterer her for en klar skelnen ved (næsten) enslydende men betydningsforskellige ord. Samme spørgsmål kommenteres også af Magda Nyberg, Institut for dialektforskning ved Københavns Universitet.

I anledning af, at »Sprogforeningens Almanak« udkom for sidste gang med sin årgang nr. 100, blev der afholdt en udstilling på Sønderborg slot fra den 25. november 1992 til den 1. februar 1993 og udgivet et mindeskrift med titlen »Æ almanak«. Det er en fuldkommen vildledende betegnelse, fordi en almanak ikke kan sige »jeg« om sig selv. Det bestemte kendeord i ental og flertal hedder på sønderjysk e (e barn, e børn, e møll, e mølle osv.), der svarer til det engelske »the« og det tyske »der«, »die« og »das«.

Æ betyder »jeg« i Sønderjylland med undtagelse af en del af det gamle Haderslev amt, hvor man siger »a« om sig selv ligesom i det meste af Jylland. Dog siger man i Thy med Thyholm og havbosognene syd for Thyborøn også æ om sig selv.

Ganske vist findes der ingen sønderjysk grammatik, fonetik eller ordbog endnu, hvor man kan slå op og undersøge reglerne, men alligevel følger dialekterne deres egne uskrevne love, således at folk, som har øre for det, straks kan høre, om den talende er fra Als eller Sundevad, fra vest eller øst i landsdelen. De kan også høre, om man siger e eller æ, selv om e udtales som æ i f. eks. let, net og ret.

Blandt fædrene til ovennævnte vild-

ledning er utvivlsomt den første redaktør af »Æ Rummelpot« - hans mange fortjenester uomtalt. Han var født i Viborg og kom først til Sønderjylland i 1929 og er altså ikke opvokset med sønderjysk som modersmål. Ifølge Newtons lov om inertien vil denne vildfarelse »have en jævn fremadskriden, så længe ingen ydre kræfter tvinger den til at forandre sin tilstand.« Disse kræfter må samle sig nu. Den afdøde alsiske lyriker, Martin N. Hansen (1893-1976) forsøgte forgæves med pen og mund at protestere mod Æ'et i »Æ Rummelpot« og flere andre sprogkyndige sluttede op om ham, men æ'et rumlede videre, selv om »E Havbogasse« hvædede. Martin N. Hansen kunne ellers med en digters følsomhed bedre end andre høre det talte sprogs fine nuancer og nogle af hans digte står mål med de bedste i dansk litteratur.

Men det pudsige i sagen er, at »Sprogforeningens Almanak« under skiftende redaktører helt op til 1960'erne overvejende skelnede mellem e og æ, f. eks. i Martin N. Hansens digte og i amatørpoeten Inger Margrethes vers, men også i en række prosatekster på sønderjysk. Slå selv op og se efter.

De samme retningslinjer for e og æ fulgte de sønderjyske folkemålsdigtere som f. eks. Kristen Karstensen (1809-82), Dybbøl og Broager, Karsten Thomsen (1837-89), Frøslev, Jens Jepsen Lohmann (1842-94), Haderslev, Peter Hansen Hjeds (1846-1943), Hørup, Als, Niels Johannes Jensen (1856-1906), Rinkenæs, »E sandhed sejrer«. Nikolaj Andersen (1862-1919), Felsted og Aabenraa, mesteren, der både var en habil matematiker og sprogforsker og skrev fine og morsomme digte på sønderjysk.

Vi kunne også nævne mange andre, men jeg vil slutte med to personer, som jeg har kendt, nemlig lokalhistorikeren Jes M. Holdt (1908-84), Rugbjerg og Hovslund, og fhv. folketingsmand Jens Bladt, Guderup (1900-84), som begge i deres skriftlige arbejder også skelnede mellem e og æ, når de citerede direkte på sønderjysk.

Mange af ovennævnte er nok i dag helt ukendte, og dog trængte folkemålsdigternes vers sig utvivlsomt dybere ned i hjemstavnens mennesker end mange andre skribenters. Normalt læses dialektdigte ikke i større kredse, for folk har, hvor mærkeligt det end lyder, svært ved at læse deres egen dialekt, måske endda i et tillempet skriftsprog, men kommer der en god melodi på, går det straks bedre. Sådan er det f. eks. gået Karsten Thomsens sang: »Det er så køhnt, det er så dejle her i den føhst forårsti«, da Oluf Ring i 1945 satte den i toner. Siden har andre komponister med held givet sangen vinger. Jeg har endda oplevet at høre den afsunget af flere forsamlinger på Århus-egnen. Men det korte af det lange er, at det er på tide, at aviser, der læses i Sønderjylland og sønderjyske tids- og årsskrifter, lærer at skelne mellem e og æ.

Jens Kongsted Lampe

Skal det foransatte bestemte kendeord i sønderjysk skrives med e eller æ?

Hvis en sønderjyde skal udtale sætningen: »manden var ikke hjemme«, vil han så sige: e mand va it jæmm eller: æ mand va it jæmm? Til afklaring af dette spørgsmål håber jeg, at nedenstående oplysninger kan tjene.

Til Institut for dansk Dialektforskning har der tidligere (1976) været rettet forespørgsel om udtalen af det foransatte bestemte kendeord i det sønderjyske område. Min kollega, Bent Jul Nielsen, gennemgik dengang instituttets samlin-

ger og nåede frem til det resultat, at der går en grænse mellem udtalen e (noteret e eller anført med et lydskrifttegn, der angiver en let æ-agtig lyd, som dog er skelnelig fra det almindelige sønderjyske æ) og udtalen æ (noteret æ eller anført med et lydskrifttegn, der angiver en mere åben æ-lyd). Grænsen mellem de to udtaler følger omtrent den gamle hovedvej 10, således at der øst for denne linje siges e, vest for æ.

Udtalen e er således optegnet i Felsted (af en sønderjysk optegner), Øsby, Rise samt på Als.

Udtalen æ er optegnet i resten af Sønderjylland, således i Agerskov, Vodder, Løgumkloster (for de to sidste lokaliteters vedkommende af sønderjyske optegnere) og i Emmerlev. Dog forekommer der i det vestsønderjyske område et par lokaliteter, der ifølge optegnelser har eller har haft udtalen e af det bestemte kendeord. Det gælder optegnelser fra Emmerlev (fra midten af 1800-tallet), desuden fra Brede og Hostrup. På baggrund af disse undtagelser kunne det se ud til, at e-udtalen er den ældste. Men i tidens løb er den blevet fortrængt af æ (jfr. oplysningen fra Emmerlev ovenfor, der stammer fra 1970'erne). Nu til dags forekommer e-udtalen imidlertid kun i et østsønderjysk område og i de nævnte vestsønderjyske lokaliteter.

Går vi til de danske dialekter syd for den nuværende grænse, viser optegnelserne overalt æ (i Angel, Hanved, Valsbøl, Aventoft, Ladelund og Læk).

Nu bør der imidlertid til ovenstående oplysninger føjes den kommentar, at det foransatte bestemte kendeord har det særlige ved sig, at ordet altid optræder trykløst. Dette medfører, at man i størstedelen af de tilfælde, hvor ordet optræder, ikke kan afgøre, om der siges e eller æ. Bedst kan det afgøres, hvor ordet står i begyndelsen af en sætning. Forekommer kendeordet inde i en sæt-

Nicolaj Andersen (1862-1919) var født i Svejrup i Felsted sogn. Han var fra 1900 sekretær for Sprogforeningen, der også har udgivet hans digte og fortællinger. Han beskæftigede sig indgående med sin hjemegns dialekt, og hans digte og mange af hans fortællinger er skrevet på Sundeved-målet.

Nicolaj Andersen skriver som det ses af det her gengivne digt e for den bestemte artikel, men Nis Branderup, Aabenraa, der er født i 1919 og opvokset længere imod vest - i Rødekro - skriver æ i de digte eller småhistorier, som han har skrevet på sønderjysk. På modsatte side gengives en af disse historier.

ning, bliver det svært at høre noget præcist, derfor noteres ordet da også normalt her med et omvendt e, der angiver en temmelig udefinerlig (neutral) vokal, svarende til den rigsdanske udtale af e i slutningen af et ord, f. eks. i spise, kone. Men der kan også ske det, at kendeordet kun efterlader sig spor i form af en længde på vokalen i det ord, der går forud, f. eks. i en forbindelse som »den lå å (dvs. på) e/æ bord«, hvor kendeordet kun efterlader en længde på forholdsordet »å«: den lå åå (dobbeltskrivning = længde) bord.

Et entydigt svar på spørgsmålet om, hvorvidt kendeordet bør skrives e eller æ, kan der ikke gives; i nogle tilfælde vil e være det rigtigste, i andre æ. Men at æ-skrivning skulle give anledning til forveksling af æ = jeg og æ = bestemt foransat kendeord, kan man se bort fra, da de to ord aldrig vil kunne optræde på samme plads i en sætningskonstruktion.

Magda Nyberg

Mettås plane

E Præst, hvad vi hæ no, hand hæ den Monée å spø ved e Bö'n aa e Kamme, hvad di vil læ'r o' skal te, hvæn di e' konfemée, o' hvad di vel tænker å blyw med e Tid.

Så'ndt spø hand da o' Mari Hindriges Mettå, de var å blyw optråt ved gammel Nis John - hun va no fo' Resten så pæn o' så net o' vidst oldtid Beskeen i hind Religion -:

»Hvad agter så du da at vorde, min Pige, naar Barndom og Skole Farvel du har sagt? Til mig kan du trøstigt betro dig og sige, hvad Planer dit barnlige Hjærte har lagt«!

O' nok så uskyld'e lild Mettå hun lée o' kigge så viss' aa e Præst o' så stywt: »Ja hvæn æ no rigde e' godt konfomée, så skal æ jo se, te æ sna't blywe gywt.«

Nicolaj Andersen (1889)

Amtsbanen fra Aabenraa til Løgumkloster gik lige forbi Klovtoft kro, hvor der var station. Som det ses, »vå hæ å et høkkeri«. Fot. ca. 1920, Carl C. Biehl, Gråsten, i Historiske Samlinger, Aabenraa.

Den stoe å den lille kylling.

I gammel dav vå Klovtovt kro
 så vidt berømt - det kan I tro.
 Å handelsrejsende isæh,
 di kom fra både fjern å næh.
 I Klovtovt kro vå godt å væh.

Æ lilletogh gek ligh forbi,
 å hæ vå å et høkkeri.
 Æ kro vå lilletogh-station,
 å byssens jennest telefon,
 den haj di hæ åh Klovtovt kro,
 så hæ vå leben, kan I tro.

Å rejsende i gammel dav,
 di haj it sånt et farle jav,
 som folk å fæ di har edau.

To handelsrejsende engang,
 di kom i gig å cherabanc.
 »Jørn Pigtråd« slæft et kæmpelaghe
 a isenkram å ting å saghe.
 Han rejst for Bøhm i Flensborre by.

Hans cherabanc vå stoe å ny.
 Å Magnus Gram - han køe i gig
 for Friedrichstadt Seifenfabrik.
 Den kollektion, som han haj mæ,
 kund væh i et pa kuffete.

Æ rejsende i gammel dav
 haj oltins ti te skemt å sjov.
 Forurn manne ting å saghe,
 haj di a vitse et stot laghe.
 Det vå jo såhn - det vidst di godt -
 en sue kjømand køfe småt.
 Men få ham te å grin - gelik -
 di kund snart fyld ham hans butik.
 Jo, - di vå snu, å di vå klogh,
 så di fek fyldt dje ordrebogh.

No vå det sånt, - i gammel dav -
 kund di skam it kom hjem å sov
 ve moe - hve nat - di hersens to.
 Di mødtes så åh Klovtovt kro,
 hvo di haj tændt å evernatt,

så åh æ krokuhn fek di fat
å soj: »Vi kund godt tænk å ha
en kylling hve - te avdensma,
å dæte - hve - en bottel vin,
å den må gjern væh goj å fin«.

Da sind æ avdensma vå færre,
gek di te bords - di gromme herrer.
Æ kyllinge støj jo åh æ boe.
Den jen vå lille. - Den anden vå stoe.
Da Magnus Gram vå stoe å stram,
tændt han, den stoe vå te ham.
Om stot å småt vild han it raffel,
å greef den stoe mæ sin gaffel.

Jørn Pigtråd sådt jo ledt å gloj.
Hans øjn blev stoe i hans hoj.
»Det vel æ sej dæ - Magnus Gram -
det æ mindsandenstro en skam,
te do - dengang do gek te præst -
it læh å tænk ledt åh din næst'«.

Men Magnus kegh åh Jørgen å soj:
»Vel do no - Jørn - it væh så goj
å sej mæ helt oprighde - javn -,
hva for en jen vild do haj tavn?«
»Den lille - - det æ klart som blæk.«
»Jamen Jørn — det vå jo den do fek.«

Nis Branderup

Et storværk om os selv

- »Dansk Identitetshistorie« afsluttet

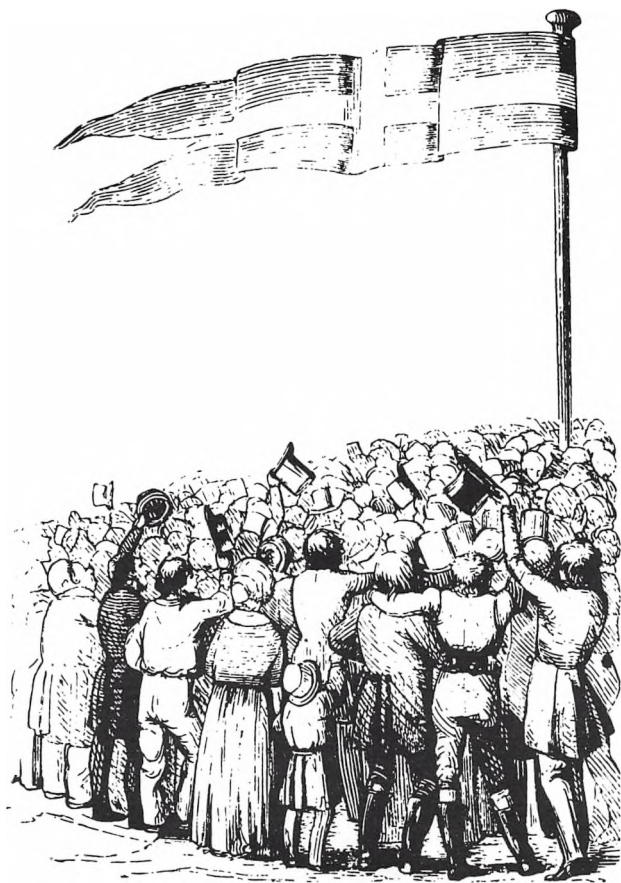
Af ERIK LINDSØ

Det er med en beundringsværdi præcision, at Reitzels forlag nu har udsendt fjerde og sidste bind af storværket om Dansk Identitetshistorie. Det tjener forlaget og ikke mindst værkets hovedredaktør, professor Ole Feldbæk, til ære, at det lykkedes på godt tre år at gå hele den lange vej fra idé til virkelighed. Det er faktisk enestående, at man på så kort tid har kunnet få 14 forskellige skribenter til at skrive 23 forskellige afhandlinger på sammenlagt ca. 2500 sider. Det må andre forlag have bemærket sig. Gennem årene er det blevet dårlig vane, at planlagte storværker trækker i langdrag, fordi skribenterne ikke kan holde, hvad de har lovet. Eksempelvis Dansk Socialhistorie og Gyldendals Danmarkshistorie, hvor vi måtte vente i årevis på visse bind.

Ole Feldbæk har ledet en tværfaglig forskningsgruppe, som Københavns Universitet nedsatte i 1988. Det økonomiske grundlag var en af Bertel Haarders hovsabevillinger, der betød, at man

kunne købe skribenterne fri i op til et halvt år. Fra starten planlagde man en udgivelsesdato, som man altså har kunnet fastholde. Der har for alle skribenter været en ufravigelig deadline. Reitzels forlag har sørget for en smuk udgivelse. Værket er indbydende, og det er trykt på dyrt og holdbart papir, hvilket efterhånden er en sjældenhed i den danske bogbranche.

Men det hårde tidspres har også haft sine negative sider. En af værkets forfattere har fortalt mig, at udvælgelsen af skribenter hovedsagligt gik efter to kriterier: At de kunne arbejde og skrive hurtigt. At de i forvejen arbejdede med emnet og evt. allerede havde artikler liggende i skuffen, som kunne omarbejdes og udvides. Det har betydet, at nogle oplagte forskere og forfattere automatisk er blevet udelukket - ganske enkelt fordi, de arbejder og skriver for langsomt! Man har måtte lave kompromisser mellem, hvad man kunne få, og hvad man kunne ønske sig. Både hvad forfat-

Dannebrog, der indtil 1842 først og fremmest var slådens flag, blev i løbet af første halvdel af 1800-årene folkeeje. Ganske vist havde Frederik 6. i 1834 forbudt private at flage med Dannebrog, men man gjorde det alligevel, og myndighederne skred tilsyneladende ikke ind. Under Treårskrigen 1848-50 vandt flaget yderligere popularitet. I erkendelse heraf blev det i 1854 tilladt almindelige borgere at flage med Dannebrog uden split. Træsnittet fra »Dansk Folkekalender for 1846« skal demonstrere, hvorledes flaget hyldes som nationalt samlingsmærke af hele folket. Dansk Identitetshistorie bd. 3, s. 62.

Naar det røde Flag jeg skuer,
 Blodet hjækt i Darnen luer. —
 Hurra for vort Himmelslag!
 Seir det gi'er paa Kampens Dag.

tere og indhold angår. På grund af tidspresset har de enkelte skribenter haft et afgørende ord om deres artiklers indhold. Sluttelig har den stramme tidsplan medført, at der ikke har været tid til, at de færdigskrevne artikler har kunnet sendes retur til forfatterne til større rettelser og evt. omskrivninger, som redaktøren kunne finde ønskværdig for helhedens skyld.

Derfor er de fire bind om Dansk Identitetshistorie da også blevet en samling af 23 forskellige artikler, afhandlinger og essays med vidt forskellige og fra hinanden adskilte vinkler på, hvad det

danske er, og hvordan det har udviklet sig gennem 450 år. Værket er en række punktnedslag i danskhedens historie. Man kan slå ned og læse hvert punkt for sig. Og man vil finde nogle artikler spændende, letforståelige og oplysende. Andre vil man finde besværlige, lange og uinteressante. Læser man værket fra først til sidst, vil man ikke finde nogen helhed i det. Og alt andet lige er dette værkets svaghed. Ole Feldbæk har ikke magtet (og har givetvis på et tidspunkt opgivet) at skabe en rød tråd. Dette er kun acceptabelt, fordi de fleste af artiklerne kan stå alene og er værdifulde i sig selv. Nogle

er på 2-300 sider og kunne have været en udgivelse for sig. (Faktisk kunne man have udgivet værket som en skriftrække med titlen »Studier i dansk identitetshistorie«). - Men det undskylder ikke, at der i bind 4 mangler en afsluttende sammenfatning og en kvalificeret forskningsoversigt, som er en både uforståelig og beklagelig mangel ved værket.

✱

Bind 3 med titlen Folkets Danmark omhandler perioden fra det grundlovgivende arbejde i 1848 til krigsudbruddet 1940 og er koncentreret om grundtvigianismen og den socialistiske arbejderbevægelse.

Fremhæves må litteraturhistorikeren Flemming Lundgreen-Nielsens 200 sider store afhandling om Grundtvigs danskhedsbegreb. Med afsæt i Grundtvigs aktiviteter i Danske Samfund 1839-44, hans udgivelse af tidsskriftet Danskeren 1848-51 og arbejdet i Den Danske Forening 1853-56 fremlægges på overbevisende måde, at Grundtvigs bidrag til danskheden har lagt grunden til vores manglende respekt for åndelig og politisk autoritet. At autoritet i det hele taget er udansk og ufolkeligt. Lundgreen-Nielsens store arbejde er et længe tiltrængt bidrag til forståelse af Grundtvigs betydning for danskhedsbegrebet. Artiklen er skrevet i glæde og begejstring over emnet, men samtidig frigjort for den fortællende overfortolkning mange grundtvigianere i årenes løb har gjort til usikre vandrehistorier.

Ligeså fremragende er historikeren Henrik S. Nissens korte men præcise analyse af grundtvigianske kredses reaktion på modernisering, krise og nazisme i 1930'erne.

Fremhæves skal også musik- og sanghistorikeren Niels Martin Jensen, som bidrager med en på samme tid folkelig og faglig fortælling om »Niels W. Gade

og den nationale tone«. Med en række præcise citater fra tidens tekster og musik får vi belyst dansk musikalsk nationalromantik, og vi kommer tæt på noget, man kunne kalde Gades nationale program.

✱

Bind 4 med titlen Danmark og Europa 1940-72 domineres af en 400 sider svulmende og svær beretning af Thorkild Borup Jensen om det nationale indhold i besættelsestidens digtning. Afhandlingen foretager en sammenlignende analyse af den nationale bevidsthedsdigtning hos forskellige politisk-ideologiske grupper i samfundet: kommunister, danske nazister, den brede modstandsbevægelse m.fl. Men den kommer også mere generelt ind på, hvordan den nationale bevidsthed i besættelsesårene kom til udtryk i digte og sange.

Henrik S. Nissen bidrager med en lille og letforståelig artikel om brugen af billeder (afstemningsplakater) i valgkampen op til afstemningen om EF i 1972. Hans konklusion er, at både ja- og nej-sigerne havde ganske ens forestillinger om Danmark og danskhed. Begge parter havde en idé om et særligt dansk-nordisk demokrati tæt knyttet til sociale værdier. Nej-sigerne følte disse idealer truede. Ja-sigerne mente, at de samme idealer på en gang kunne overleve og positivt påvirke udviklingen i Europa.

Værket Dansk Identitetshistorie slutter med en opsang og en advarsel fra sprogforskeren Jørn Lund til det danske folk. Hvis vi ikke tager os i agt, kan der ske et domænetab for det danske sprog og dermed den alvorligste af alle trusler mod dansk identitet.

Hans artikel om danskerne og deres sprog efter Anden Verdenskrig har som sin kerne, at den største trussel mod det danske sprog er danskerne selv. Vi bekymrer os for lidt om vores sprog. Den

virkelige trussel mod vor identitet ligger i en indskrænkning i sprogets anvendelse, sådan som det allerede er sket i reklame- og forretningsprog. Og som det på afgørende vis vil ske, når vi indfører engelsk som undervisningssprog. Men ligemeget hvor god man er til et andet sprog, så tænker, associerer, fantasierer, digter, drømmer, sørger og griner man bedst på sit modersmål. Ved at indføre et fremmedsprog som en slags magtsprog står vi i fare for generelt at blive dummere, fordi vi mister sprogets ska-

bende dimension, som kun findes og udvikles i modersmålet. - Det er en tankevækkende afslutningssalut på et stort værk om dansk identitet.

Dansk Identitetshistorie. Bind 3: Folkets Danmark 1848-1940, 674 sider. Bind 4: Danmark og Europa 1940-90, 589 sider. - Redaktion: Ole Feldbæk. - C.A. Reitzels Forlag. Illustreret. Pris pr. bind 395 kr. (i abonnement 350 kr). Pris for hele værket 1400 kr. Bind 4 indeholder resumé på engelsk og navneregister for bind 1-4. Bind 1 og 2 blev anmeldt i Sønderjysk Månedsskrift nr. 3, 1992, side 90-92.

Bognyt

To grænsesogne

Carsten Porskrog Rasmussen: Vækst og virke ved grænsen. Bov og Holbøl sogne 1920- 90. Institut for Grænseregionsforskning, 1992. 366 sider. Pris: 175 kr.

I sin bog om Bov og Holbøl sogne 1920- 90, fra 1970 den nuværende Bov kommune, lægger Carsten Porskrog Rasmussen hovedvægten på tre områder: den erhvervsmæssige udvikling, kommunalpolitikken og foreningslivet. Dette valg medfører visse begrænsninger, og bogen er derfor ikke en sognehistorie i traditionel forstand.

Det første hovedafsnit, næsten halvdelen af bogen, har overskriften »Baneby og bondeland 1920-45«. Hermed antydes kontrasten til de tidligere ret statiske landsogne, som den nye stations- og opkomlingsby Padborg, skabt af 1920- grænsen, medførte. Tjenestemænd, funktionærer, arbejdere, forretningsfolk og landbrugere - det skulle give spændinger. Hertil kom landbrugskrise, arbejdsløshed, nationale spændinger og besættelsestiden. Dette afsnit, som også fortæller om foreningsliv og lidt om de kulturelle forhold, er bogens mest vellykkede. Afstanden i tid giver rimeligt overblik til det omfattende stof.

I det andet hovedafsnit »Bilernes byer 1945-90« skildres den forvandling, som sker med de to sogne efter krigen. Med sin koncentration af speditører og vognmænd bliver Bov-området et internationalt transportcenter. En spændende udvikling, der næppe kendes andre steder i landet. Der er indsamlet et meget omfattende og detaljeret stof som grundlag for denne beretning.

Hovedvægten lægges meget naturligt på speditors- og transporterhvervene; men hvis man ikke har særlig interesse i disse brancher, er den omstændelige gennemgang af de mange firma- og personnavne sine steder lige så ophidsende læsning som ejerrækkerne til diverse gårde i en landsbyhistorie. De mange detaljer har uundgåeligt medført enkelte småfejl. - I gennemgangen af de øvrige erhverv savnes bl. a. enkelte forretninger med et mere specialiseret varetilbud, der betegnes som »udvalgsvarer«.

Turisterhvervet får ingen synderlig omtale, selv om de store campingpladser i Kruså og Kollund tegner sig for tusinder af overnatninger hvert år. Frøslevlejrens Museum og bestræbelserne for at skabe et aktivt miljø i Frøslevlejren nævnes slet ikke, skønt museet med sine 60- 70.000 gæster om året er et af

Fortsættes side 126

Det sker – på nordslesvigske museer

Nyindretning i Museet for Frøslevlejren

I Museet for Frøslevlejren og Dansk Røde Kors Museum arbejdes der for tiden på en gennemgribende nyopstilling af den permanente udstilling i Museet for Frøslevlejren. Denne del af museet består dels af lejrens hovedvagtårn dels af en tidligere fangebarak. Nyopstillingen har længe trængt sig på, idet den hidtidige udstilling efter at have stået uforandret gennem ca. 25 år var nedslidt, både fysisk og fagligt.

Med færdiggørelsen af hovedvagtårnet er første etape af nyopstillingen nu overstået. I tårnet tages emner op, som ikke tidligere har været belyst i nævneværdig grad, nemlig den politiske baggrund for Frøslevlejrens tilblivelse, lejrens bygningshistorie samt den tyske administration og overvågning af lejren. Museet har fundet, at det naturlige udstillings areal for disse emner er hovedvagtårnet, som lå uden for fangernes lejrrområde, og som var et fysisk led i den tyske overvågning.

Danmark havde særstatus i det tysk besatte Europa, og Frøslevlejren var i høj grad et spejl af denne status. I ingen anden tysk lejr under det Tyske Sikkerhedspolitis ledelse var forholdene så forholdsvist humane som i Frøslevlejren. Hverken de øverste lag af besættelsesmyndighederne i Danmark, herunder chefen for det Tyske Sikkerhedspoliti, SS-lejrkommandantskabet eller de enheder af det Tyske Ordenspoliti, som forestod den indre lejrledelse, opmuntrede til eller praktiserede ydmygelser af fan-

gerne. Kosten i Frøslevlejren var både rigelig og nærende. Det skyldtes, at det under forhandlingerne mellem de tyske og danske myndigheder om lejrens oprettelse lykkedes for danskerne at overbevise Dr. Werner Best om, at det danske fængselsvæsen skulle stå for forplejningen af fangerne. Et sådant arrangement er uden sidestykke i det tysk besatte Europa, og derfor har en belysning af fængselsvæsenets virke i lejren været en selvfølgelighed. Udstillingen om Den danske Forvaltning i Frøslevlejren (fængselsvæsenet) er ligeledes placeret i hovedvagtårnet.

At lave en udstilling om ovennævnte emner har ikke været uden problemer, idet der er tale om komplicerede politiske sammenhænge. For det første, afsætter disse sjældent genstande, for det andet har tekstfladerne en tendens til at svulme op. Museet har efter bedste evne forsøgt at finde en balance, men har i nogen udstrækning været nødt til i udstillingen at ty til plancher, f.eks. med nyindsamlet arkivalisk materiale.

Anden og sidste etape af nyopstillingen pågår netop nu i den tidligere fangebarak. Den skal være rammen om en beskrivelse af fangernes hverdag. Herunder vil det også blive beskrevet, hvordan Frøslev-fanger blev deporteret til KZ-lejr i Tyskland og der blev konfronteret med ganske anderledes forhold end i Frøslevlejren.

Henrik Skov Kristensen

Indtil 16. maj: **Museet på Sønderborg Slot**
Udstilling af Richsbilleder. Udstillingen er hentet fra Egns-
museet, Færgegården i Jægerspris.

3. april - 9. maj: Ole Kielberg - Malerier. Arr. Sønderborg Kunstforening.

Indtil 26. april: **Tønder Museum**
Udstilling i Drøhses Hus. »Made in Tønder«. Tønderkunstnere
og kunsthåndværkere.

Indtil 26. april: Udstilling i Drøhses Hus. Dåbskjoler fra Tønderegnet i privat-
eje.

17. april - 31. maj: »Schützenkorps Tondern.« 300-års jubilæumsudstilling.

8. april - 31. maj: **Højer Mølle og Marskmuseum.**
Udstilling om Kuwait.

3. april - 31. maj: **Sønderjyllands Kunstmuseum**
Pumpehuset. Kunst fra egne samlinger.
3. april - 31. maj: Udstilling af den tyske billedkunstner Joseph Beuys.

3. april - 25. april: **Aabenraa Museum**
Kunststudstilling med »BESTIA«.
6. maj - 6. juni: Olietryk. Særudstilling om en folkelig billedform.

Indtil 12. april: **Haderslev Museum**
Kunst i Haderslev. Forhalsudstilling af malerier og akvareller
med motiver fra Haderslev by og nærmeste omegn.

Indtil 25. april: Smykker og grafik - Gretel Bøhmsen og Erling Jørgensen. Eks-
empler på smykkekunst i et nutidigt formsprog i bl.a. sølv og
emalje af Gretel Bøhmsen, Haderslev. Smykkerne får modspil af
grafik af Erling Jørgensen, Kolding. Et udvalg af hans raderin-
ger fra 1966 til i dag spænder over både det figurative og det
abstrakte.
Arr. af Haderslev Kunstforening.

4. april kl. 15: **Midtsønderjyllands Museum**
Sæsonstart. Museet åbner med en geologisk udstilling med
udvalgte billeder af Tertiæret i Danmark og Slesvig Holsten og

4. april - 29. april: Maleriudstilling af Hanna Thorup.

4. maj - 9. juni: Fotoudstilling »I hvalens kølvand«.

9. maj - 20. juni: Keramikudstilling af Inger Mehlum.

1. april - 18. april: **Bov Museum**
Kunststudstilling af kunstnere med lokal tilknytning.

Sønderjyllands bedst besøgte og et aktiv for egnen.

Hovedlinjerne i kommunalpolitikken trækkes udmærket op, men nok ikke helt udtømmende. Der savnes en nærmere omtale af den socialdemokratiske sognerådsformand, 1946-58, P. Rosager-Hansen, som efter en pause vendte tilbage til mange års lokalpolitisk arbejde. Hans politiske »mod-pol«, den konservative speditør A. Andersen, blev sognerådsformand 1962-70. Om ham bemærkes: »Andresen gik ind for en fortsat udbygning af kommunens service over for borgerne«. Her mangler en nærmere dokumentation, da mange har den næsten stik modsatte opfattelse af Andresens politiske virke. Foreningslivet behandles lidt ujævnt. Frøslev-Padborg Husmoderforening kunne være nævnt som en forening, der videreførte de gamle foreningers foredragsvirksomhed. Indre Mission tillægges nok lidt for stor betydning, i hvert fald når de kirkelige forhold i øvrigt ikke behandles. R. P. Sørensens aftenhøjskoler og folkeuniversitetsvirke burde være omtalt, selv om det vel ikke skete på almindelig foreningsbasis. R. P. satte mange spor; men det er forkert at karakterisere ham som »passioneret geolog og teatermenneske«.

Arbejdet med skolekomedier og hjemstavns spil var sekundært i forhold til hans øvrige indsats. Og han var vist ikke engageret i de, i øvrigt uomtalte, teatergæstespil, som fandt sted i Padborg.

Når foreningerne, som er del af det kulturelle arbejde, inddrages i denne erhvervsorienterede bog, burde kulturlivet som helhed være fyldigere behandlet. F. eks. omtales biblioteket kun ganske kort - og Rønshoved Højskole slet ikke, bortset fra nogle linjer om skolens første år i 1920'erne. Også forsamlingshusene og Kulturelt Samråd kunne fortjene nærmere omtale.

Supplerende oplysninger kunne let være skaffet. I Kildehenvisningerne mangler navne, som både kunne have øget alsidigheden og bidraget til mere sikre vurderinger her og dér. Manuskriptet er tilsyneladende ikke gennemlæst af lokalkyndige.

Forlagsredaktionen burde have korrigeret visse formuleringer og bl. a. forklaret et

begreb som »Tatol«. Flere personnavne er præget af inkonsekvens med hensyn til fornavne, forbogstaver eller mangel på samme. Registret kunne være strammet; der er flere ligegyldige henvisninger, f. eks. Ludvig Holberg, Valdemar Rørdam, Lyngby (Højskole) og Israel, der i 1923 nok hed noget andet på landkortet i den gamle skolestue.

Trods den her fremførte kritik må det fremhæves, at Carsten Porskrogs afhandling om udviklingen i de to grænsesogne er et grundlæggende arbejde, der præsenterer et spændende stof, en udviklingshistorie, som ikke tidligere er blevet beskrevet i sammenhæng.
Jørgen Mågård.

Sikringsstilling Nord

M. Scott Hansen: Sikringsstilling Nord - en tysk befæstningslinie i Sønderjylland. Skov- og Naturstyrelsen 1992. 156 sider. Pris: 150 kr. Eksp.: Skov- og Naturstyrelsen, tlf. 45 76 53 76.

Gennem mere end 15 år har ingeniør Mogens Scott Hansen, Sønderborg, med utrættelig energi forsket i det store tyske befæstningsanlæg fra Første Verdenskrig, den såkaldte »Sikringsstilling Nord«. Et enormt anlæg, som det tyske militær lod bygge tværs over Nordslesvig i de to sidste krigsår. Kejserrigets nordflanke skulle sikres. Ikke på grund af trusler fra lille, neutrale Danmark, men fordi man frygtede et engelsk angreb via Esbjerg. 50 km med op mod 900 bunkers og tømmerbyggede rum, hvortil kommer skyttegrave, militære jernbaner m.v.

Englænderne havde imidlertid andre planer, og Sikringsstillingen kom derfor aldrig i kamp. Efter krigsafslutningen i november 1918 afmonterede tyskerne de installerede våben, mens selve anlæggene ved Genforeningen blev overdraget til det danske militær, som i årene efter sprængte eller sløfjede de fleste af dem.

Siden gik Sikringsstillingen mere eller mindre i glemmebogen, og det er først indenfor de seneste år, at den er blevet kendt i en bredere offentlighed. Dette skyldes ikke mindst Scott Hansens arbejde.

Bogen sammenfatter forløbet af det store arbejde med opsporing og indmåling af de mange betonrester i terrænet. Der gives en beskrivelse af stillingens forløb og opbygning samt af de vigtigste batterier. Tilsat er

forfatterens personlige erfaringer, oplevelser og holdninger, og i bilag findes en oversigt over registrerede anlæg, ordnet kommunevis.

Bogen er den første samlede oversigt over Sikringsstillingen og vil uden tvivl blive et nyttigt redskab - ikke alene for militærhistorikere - men også for de myndigheder, der er i gang med at sikre dele af stillingen.

Som tysk militært anlæg har Sikringsstillingen aldrig været populær i Sønderjylland. Om den vil blive det fremover, vil tiden vise. Ét er dog givet; den er et markant vidnesbyrd om en begivenhedsrig del af landsdelens historie.

Steen Wulff Andersen

Hammelev sogn

H. Thykjær Jensen: Blade af Hammelev sogns historie. Forlaget Stenten. Ill. 285 sider. Pris: 175 kr.

Den stadig stigende interesse for lokalhistorie her i landsdelen har medført, at mange nye historiske skildringer ser dagens lys. Et betydeligt bidrag til dette forskningsarbejde er H. Thykjær Jensens bog.

Ved siden af sin præstegerning har Thykjær Jensen ydet et stort kildeindsamlingsarbejde. Det er naturligt for en sognepræst at lægge stor vægt på at beskrive de kirkelige forhold, og det er blevet til en biografering af samtlige præster fra 1454 til 1989. Denne lange præsterække er en slags ledetråd i bogens udformning, idet der i hver præsts embedsperiode beskrives begivenheder og kendte personer, der har sat deres præg på Hammelev sogn og dets beboer.

Tre gange har store ildebrande lagt landsbyen i aske, Tørning mølle er brændt to gange, og den store papirfabrik i Christiansdal blev i 1907 flammernes bytte.

Også de tre skoler i Hammelev sogn og enkelte indflydelsesrige lærere omtales. Dog savner man her et vigtigt afsnit i skolevæsenets historie. I 1846 blev der bygget en skole i Hammelev til afløsning af fællesskolen for Styding og Hammelev, der lå på den mark, hvor nu Kunstcentret er placeret.

Da brødrene Weber opførte den store spejlglasfabrik i Christiansdal, blev børnetallet pludselig fordoblet. Skoleforstanderne, kraftigt støttet af pastor Find og senere af pastor

Eckel, foreslog, at Christiansdal blev et selvstændigt skoledistrikt med egen skole. Der førtes en årelang strid for at få løst disse uholdbare forhold. Godsejer J. Hage løste problemet ved at bekoste en udvidelse af skolen og ansætte en ekstra lærer.

Også en periode i vort lands historie, hvor Limbekerne og Ahlefeldterne spillede en stor rolle får en livlig og fantasifuld beskrivelse.

Pastor Thykjærs velskrevne og spændende bog må dog have et par kritiske bemærkninger.

På side 7 omtales de to pragtfulde guldskåle, der i 1885 blev fundet ved oprensningen af Grundet bæk i Ladegård - ikke på Tørning mark - de opbevares på Haderslev Museum og ikke på Nationalmuseet i København.

På side 9 kaldes Gram herreds tingsted Tørning lens tingsted. Tørning len bestod af tre herreder, der hvert havde sit tingsted.

Da fabrikskomplekset i Christiansdal i 1851 blev opført, blev det Theobald Webers opgave at lede sodafabrikken. Det blev en stor succes, hvorfor Th. Weber forlod Christiansdal og oprettede Kryolitfabrikken Øresund - ikke en spejlglasfabrik. En af hans medarbejdere Henrik Pens fulgte med, og det var ham, der oprettede en spejlglasfabrik med Christiansdal som forbillede. Det blev en stor virksomhed, som det fremgår af et jubilæumsskrift, der udkom i 1928.

Da friskarerne i 1848 kom fra Hærvejen ned over Tørning, huggede de den kendte tavle i stykker og brændte den. Det har altid undret mig, at disse barske lejesoldater havde kendskab til denne tavle, indtil jeg i en artikelserie i Modersmålet fra 1910 fandt forklaringen. Det var en tysksindet skovfoged Hundevad, fra Pamhule, der havde gjort friskarefolkene opmærksom på tavlens betydning.

På sit lange sygeleje og til sin død arbejdede Thykjær på sin bog. Han dikterede fra sine mange optegnelser, og fru Thykjær skrev ned, bearbejdede stoffet sammen med sine to børn. Det blev til Hammelevbogen, en smuk og velskreven beretning, der tjener forfatteren og udgiverne til stor ære. *A. B. Keck*

Næste nummer af månedsskriftet udsendes med postvæsenet den 12. maj.

Nationale manifestationer i Tønder i 1933

Bagsiden
om
forsiden

Mens 1920'erne var præget af national fordragelighed i Tønder, blev Hitlers magtovertagelse i 1933 indledningen til en ny fase i det dansk-tyske forhold. Det blev hurtigt tydeligt, da ledende nazister i Slesvig-Holsten i de følgende måneder i skrift og tale begyndte at løbe storm mod grænsen, indtil de fra Berlin fik et tilhold om at forholde sig i ro. Disse begivenheder er siden i Danmark blevet kendt under betegnelsen »påskeblæsten«, mens man syd for grænsen bruger den mere manende betegnelse »Ostersturm«.

Uddybningen af dette lavtryk kunne mærkes i slutningen af februar 1933, da pastoren Johann Peperkorn rejste grænsespørgsmålet på et national-socialistisk møde i Flensborg. Det samme gjorde den nye formand for Schleswig-Holsteiner Bund, dr. Wilhelm Sievers, i flere taler og artikler. Særlig genlyd gav hans tale den 24. marts 1933 på 85-årsdagen for den slesvigholstenske revolution, hvor han klart udtalte, at tyskerne nu ville have Nordslesvig igen. Talen vakte megen opsigt. I danske kredse i Tønder var der således i den følgende tid en udtalt frygt for, at de brune bataljoner ville marchere over grænsen. Da byens garnison var meget svagt bemanded, gav det anledning til ønsker om en styrkelse af det militære beredskab. I tyske kredse var stemningen den stik modsatte. Herom berettede Alfred Torp den 4. april 1933 i et brev til professor Aage Friis i København:

»Endelig vil jeg benytte lejligheden til over for Dem at omtale sindstilstandene i Nordslesvigs befolkning, efter at nazisterne har sejret... Nu vækkes med fagre ord erindringen om den »gode tyske tid«, og det går som en stille hvisken fra hus til hus i Tønders små sidegader, hvor de »alteingesesse-ne« småborgere har til huse: »Vi bliver tyske igen - vi kommer igen ind i det store folk med de rige muligheder«. Man oplever, at

sådanne folk i fuld alvor siger til deres danske husfæller: »Nu bliver Tønder snart tysk, men så skal vi nok behandle jer godt, for danskerne har været gode mod os siden genforeningen« ...Det værste er, at alt dette har sin stille indflydelse i mange danske sind, der efterhånden vænner sig til den tanke, at grænsen ikke kan fastholdes.«

Set under denne synsvinkel var genvalget af den tysksindede borgmester den 1. april, som er omtalt i artiklen side 99-105, naturligvis en alvorlig sag. Fra dansk side blev der dog hurtigt gjort front imod det tyske pres mod grænsen. Et snævert samarbejde blev indledt mellem de gamle nationale organisationer, og det resulterede i dannelsen af „Danske Samfund“, en bred folkelig, dansk bevægelse, der havde sit udgangspunkt i sognene langs grænsen og omkring Tønder. Senere kom den til at dække hele Sønderjylland.

Men også nye organisationer så dagens lys. Den 7. april 1933 indkaldte lærer Peter Marcussen fra Gråsten repræsentanter for de danske ungdomsforeninger til et møde på Folkehjem i Aabenraa. En følge heraf blev stiftelsen af Det unge Grænseværn, der meget hurtigt blev en stor organisation. Den manifesterede sig allerede i 1933 med en række store møder, bl. a. på Dybbøl den 11. juni. Den 12. maj løb det første store arrangement af stablen, og det var henlagt til Tønder, hvor det efter arrangementernes opfattelse var meget vigtigt med en dansk manifestation. Mellem 10.000 og 15.000 deltog i stævnet, hvis hovedpunkt var gymnastikopvisning, fodbold, festtaler og sang. Deltagerne samledes på Banegårdspladsen, hvorfra man med musik og faner gik i optog til idrætspladsen. Dette store optog, hvoraf et glimt ses på forsidebilledet, var en meget vigtig del af hele arrangementet.

Henrik Becker-Christensen